

Кароткі змест Шляхціц Завальня

□

Кароткі змест апавядання «Пра чарнакніжніка і пра цмока...»:

Адзін з падарожных людзей расказвае шляхціцу Завальню, што ў маладыя яго гады людзі мелі вельмі дрэннага пана. Яшчэ больш лютым пан стаў, калі сышоўся з чарнакніжнікам і прадаў душу д'яблу.

У пана быў лёкай Карпа. Але і ён з нейкага часу не мог дагадзіць пану. Пан яго выгнаў з маёнтка, аддаўшы ў работнікі заможнаму гаспадару. Працаваць Карпа не ўмеў і не любіў, быў упартым, таму на яго часта скардзіліся людзі Урэшце пан даў яму колькі дзесяцін зямлі і пабудаваў хату

Карпа ўпадабаў сціпую, слухмяную, прыгожую Агапку. Але бацькі не хацелі аддаваць адзіную дачку за лайдака. Пан па просьбе бацькоў Агапкі і аканом адклаў вяселле на год. За гэты час Карпа павінен быў паказаць, на што ён здатны як гаспадар.

Карпа пайшоў да чараўніка Парамона. Той даў яму зярнят і сказаў накарміць імі чорнага пёўня. Певень знясе яйка, якое Карпу трэба цэлы месяц насіць пад пахай. З яйка вылупіцца маленькая яшчарка. Карпа павінен яе кожны дзень карміць малаком са сваёй далоні. Праз месяц з яшчаркі вырасце крылаты цмок, які будзе служыць свайму гаспадару, прыносіць ноччу збожжа, золата, срэбра. Толькі трэба з ім жыць у згодзе.

З дапамогай цмока Карпа разбагацеў. Праз год ён накупляў пану падарункаў і прыехаў

да яго на добрым кані. Пан загадаў бацькам Агапкі рыхтавацца да вяселля.

Вяселле Карпы і Агапкі было нярадасным. Калі яно перайшло ў дом Карпы, то гасцей стала апаноўваць незразумелая трывога. На вяселле з'явіўся Парамон. Акім Грышка прыгадалі чараўніку, як калісьці ён назваў іх вінаватымі ў крадзяжы палатна, хоць гэта была няпраўда. Парамон, помсцячы, прымусіў аднаго граць, а другога скакаць да поўнай знямогі.

Пасля вяселля Карпа яшчэ больш разбагацеў, зажыў па-панску. Аднак быў увесь час неспакойны, пачаў знікаць на некалькі дзён. Да Агапкі стаў з'яўляцца малады чалавек. Ён прапаноўваў ёй золата, сваю службу, дапамогу. Калі жанчына памінала Бога ці хрысцілася, чалавек знікаў.

Агапка паслала ў вёску па бацькоў, каб тыя параілі, што ёй рабіць. У хаце пачало адбывацца неверагоднае: скакалі і падалі рэчы, з вакон і ад сцен ляцелі камяні.

Карпа, калі даведаўся, што дзеецца ў яго адсутнасць, пайшоў да Парамона, але на гэты раз чараўнік яму не дапамог.

Прыехаў Карпаў дом святціць ксёндз. Аднак, калі ён са святцонай вадой хацеў наблізіцца да сцен, дом імгненна ахапіла полымя.

Карпа пасля пажару знік. Праз нейкі час яго мёртвага знайшлі ў возеры. Агапка перайшла жыць да бацькоў, доўга хварэла. Пасля смерці бацькоў згасла, як свечка.

Кароткі змест апавядання «Вужыная карона»:

Пан прыслаў загад свайму лоўчаму праз тры дні прынесці ў двор «пару глушцоў, дзве пары цецерукоў і колькі курапатак». Цэлы дзень прахадзіў Сямён у лесе, аднак нічога не ўпаляваў. Баючыся, каб пан не абвінаваціў у гультайстве, падумаў пра сябе, што пакланіўся б цяпер і нячысціку.

Раптам выбег аднекуль чорны сабака са страшнымі вачыма. Потым выйшаў з гушчару пажылы чалавек. Чалавек параіў Сямёну ісці ўвечары на Лысую гару. Па дарозе нічога не баяцца і нічому не здзіўляцца. Раніцай на схіле гары ён сустрэне сярод мноства вужоў Вужынага Караля. Трэба паслаць перад ім белую хусцінку, уклечыць і пакланіцца. Вуж скіне на хустку сваю Залатую Карону. З гэтага часу Сямёну будзе дапамагаць чорны сабака.

Лоўчы зрабіў усё так, як яму сказаў незнаемы стары.

Усе дзівіліся з паляўнічага шчасця і спрыту Сямёна. Хутка па ваколіцы пайшла пагалоска, што Сямён чараўнік.

Аднойчы Сямён ідучы на паляванне, сустрэў Марысю. Дзяўчына даўно вабіла лоўчага. Вырашыў ён спытаць, ці падабаецца ёй. Марыся адказала, што баіцца чараўнікоў, а людзі кажуць, што Сямён чаруе. Каб пераканаць дзяўчыну ў тым, што не знаецца з нячыстай сілай, Сямён пацалаваў крыжык. І як толькі гэта зрабіў, з травы падняў галаву велізарны вуж, спалохаўшы Марысю. Сямён выцеў вужа камнем. Потым з'явіўся чорны сабака, загаўкаў і знік.

Сямён у гэты дзень нічога не ўпаляваў, а прыйшоўшы дадому, убачыў, што Вужыная Карона ўжо не залатая. Замест золата — два пажоўкля бярозавыя лісточкі. Чорны сабака больш не сустракаў лоўчага ў лесе і паляўнічае шчасце назаўсёды здрадзіла Сямёну. Доўга дома, у гасцях чалавеку дакучалі вужы: не баючыся нічога, з'яўляліся перад ім.

□

□

Кароткі змест апавядання «Ваўкалак»:

Недалёка ад горада Невеля жыў селянін па імені Марка. Яго ніколі не бачылі вясёлым. Калі пыталі, чаму ён увесь час маркотны, Марка адказваў, што шмат пакутаваў і нішто яго ўжо не цікавіць.

Вось якая гісторыя яго жыцця.

Некалі і ён быў вясёлы, любіў кірмашы і забавы. Спадабалася яму дзяўчына. Усё было спачатку добра, бо яна Марку адказвала ўзаемнасцю.

Шмат каму падабалася Алена. Хацеў узяць яе за жонку Ілля, які быў у ласцы ў пана. Аднак сватоў Аленіны бацькі не прынялі. Тады Ілля дамогся свайго праз пана.

Марка на жарцікі і кепікі, што ў яго адбілі нявесту, адказваў: «...Нядоўга Ілля мецьме панскую ласку, а грошы, сабраныя ашуканствам і крадзяжом, шчасця не дадуць...»

Ілля за гэта вырашыў адпомсціць.

У час вяселля Марку запрасіў выпіць кілішак гарэлкі дудар Арцём. І Марка набыў выгляд ваўка, бо гарэлка была чараваная. Уцёк ад людзей, бо нават свойская жывёла палохалася яго выгляду.

Доўга блукаў ён у абліччы страшнага звера, але з чалавечымі думкамі і пачуццямі, з памяццю пра мінулае. Шукаў птушыная гнёзды, лавіў зайцоў, каб пракарміцца. Да людзей падыходзіць баяўся.

У нядоўгіх снах вярталася да Маркі шчаслівае мінулае. Пачала ў ім расці нянавіць да людзей. Вырасыў шкодзіць ім ва ўсім, як яны шкодзяць адзін аднаму пры зручным выпадку... Надалася нагода адпомсціць Арцёму. Той араў поле, а непадалёку ад лесу яго малая дачка пасвіла гусей. Марка выскачыў з лесу, схапіў дзяўчынку і, аднёшы яе ў глыб лесу, кінуў там.

Аднак не доўга цешыла Марку помста. Напаў на яго нязносны сум, зразумеў ён, што помстаю не супакоіш пакуты. Не давалі спакою бацькаўская распач, плач пакінутай у лесе дзяўчынкі. Марка шукаў дзяўчынку, але не знайшоў.

Аднаго разу ён падслухаў размову знаёмых людзей. Тыя, згадваючы яго лёс, гаварылі пра чараўніцу Аксіню, якая лёгка ператварае людзей у звяроў і зноў вяртае ім чалавечае аблічча.

Доўга блукаў Марка па дзікіх пушчах і дарогах. Ранкам на паляне сустрэў котку, якая весела лавіла матылёў. Хацеў схапіць яе і разарваць, ды яна ператварылася ў сароку і паляцела. Сарока прывяла Марку да самотнай хаціны, на якой і вакол якой было мноства катой.

Ісці да чараўніцы Аксіні Марка не адважыўся, вырашыў прычакаць яе ля хаціны. Калі сонца схавалася за лесам, усе каты пабеглі на луг і пачалі зрываць зубамі нейкую траву і ўраз ператварыліся ў дзяўчат. Сарваў і ён гэтую траву, таксама набыў чалавечы воблік. Шчасце яго доўжылася толькі да поўначы. У поўнач дзяўчаты сталі катамі, а Марка — ваўкалакам.

Прычакаў Марка наступнага вечара, зноў стаў чалавекам. Адна з дзяўчат-котак сказала, што ненавідзіць ваўкоў, бо праз іх стала няшчаснай. Калісьці яе, як пасвіла гусей, схапіў воўк і занёс у лес. На плач прыляцела чорнай птушкай Аксіня і забрала ў сваю хаціну. Дзяўчына праклінае Марку, гаворачы, што лепш бы ён разарваў яе тады.

Марка кінуўся бегчы куды вочы глядзяць, зноў несучы з сабой страшны ўспамін.

Блукаючы без адпачынку, Марка натрапіў на сустрэчу ксяндза з сялянамі. Пачуў, як павучаў ксёндз, каб жылі між сабою ў згодзе і ніколі не думалі пра помсту.

Марка вырашыў не толькі не шкодзіць людзям, але нават старацца ім служыць і дапамагаць. Можа, тады і над ім Бог злітуецца.

Праз нейкі час ён набрыў на Алену, былую сваю каханую. Яна жала, а на мяжы спаў яе маленькі сын. Раптам з лесу выскачыў воўк і схапіў дзіця. Марка дагнаў ваўка, адабраў хлопчыка і прынёс да маці, якая ад гора знепрытомнела.

Пасля гэтага Марку ахінулі «нейкае прыемнае пачуццё і ціхамірнасць». Ён лёг пад дрэвам і заснуў. Вярнуўся ў сне ў сваю шчаслівую маладосць. Ubачыў Ганку, дачку Арцёма, потым сустрэў Волата...

Прачнуўся Марка чалавекам. Спачатку баяўся крануцца з месца, каб не развеяліся салодкія мроі, не верыў, што жахлівае жыццё скончылася.

Кароткі змест апавядання «Плачка»:

Сляпы Францішак расказвае пра дзіўную кабету, якую бачылі ў розных мясцінах Беларусі Кабета тая незвычайна прыгожая. «Вопратка яе — белая, яе снег, на галаве — чорны ўбор, і чорная хустка накінутая на плечы. Твар хоць і смуглы ад сонца і ветру, але гожа і паглядны, вочы жывыя і заўсёды блішчаць на іх слёзы. Яна з'яўляецца найчасцей у пакінутых дамах, у пустых касцёлах і на руінах».

Каля Полацка ў пустую хату, пачуўшы у ёй журботны спеў, зайшоў «убогі сляпы, якога вёў маленькі хлопчык», прасіць міластыню. Пасярод хаты з'явілася кабета, кінула жменю сярэбраных манет сляпому ў шапку і знікла. На тых манетах з аднаго боку былі выявы каралёў, а з другога — Пагоня.

Бачылі, што жанчына плакала, седзячы на парозе пустой каплічкі каля Віцебска.

Рознае думалі людзі пра Плачку. Адны баяліся, што яна вяртае нейкае вялікае няшчасце, другія звязвалі з'яўленне жанчыны з закапаным скарбам.

У адной вёсцы жыў бедны стары, які шмат пабачыў свету. Ён гаварыў такія словы: «Браты! Слёзы і нараканні гэтай жанчыны абяцаюць вам не золата і срэбра, кабета плача на парозе забытае вамі святыні. Вы думаеце толькі пра багацце, а вас чакаюць беднасць і пакуты».

Маладыя пайшлі ноччу шукаць скарб на тым месцы, дзе сядзела Плачка. Адкапалі толькі спаранелыя дошкі ды чарапы. Там, дзе яны капалі, некалі былі могілкі. Ідучы ў вёску, убачылі Плачку, але яна ўмомант прапала. Засталося толькі вялікае асінае гняздо. Моладзь вырашыла злосна пажартаваць над старым — укінуць праз акно ў хату гняздо з восамі. Аднак перад старым рассыпалася золата. З'явілася Плачка і сказала: «Бяры палову гэтага золата сабе, а другую — раздай убогім. Бог дапамагае маім пакутным дзецям».

Пан М. у Інфлянтах загадаў аканому збіраць людзей і пачынаць капаць на замкавых руінах, дзе пасля захаду сонца залівалася слязьмі Плачка. Аканом паспрабаваў давесці, што жанчына аплаквала смерць нейкіх нешчаслівых дзяцей, а пра схаваныя скарбы не ўспамінала. Аднак пан не стаў слухаць. Адкапалі мураваны склеп, поўны шкілетаў у розных паставах. Косці рук і ног — у цяжкіх кайданах.

Кайданы, як памятку старажытнасці, пан забраў у маёнтак, а косці людзі пахавалі на бліжэйшых могілках.

Шукалі захаваны скарб каля Полацка. Выкапалі шкілет, грудзі якога закрываў жалезны панцыр, а чэрап — жалезны чалом-шышак. Вырашылі шкілет пакінуць, а даспехі і меч забраць з сабой. Аднак пры святле маланкі ўзняўся над скарбашукальнікамі Волат у жалезным панцыры, трымаючы агнёвы меч. «Нікчэмныя людзі! Золату і срэбру прадалі вы свае душы. Думаючы адно пра багацце, вы зняважылі прах Героя.,,», — гнеўна сказаў Волат.

На Пачаноўскай гары са слёз Плачкі ўтварылася крыніца жывой вады. Падыходзяць людзі да крыніцы і бачаць побач з ёй сіраціну, але не пазнаюць у ёй Плачку. Некаторыя ўвогуле нічога не заўважаюць. Як тлумачыць сляпы Францішак, людзі шукаюць выгод, поўныя пыхі, яны не пазналі яе, хоць яна па ўсім краі з'яўляецца ў адным вобліку.

Кароткі змест апавядання «Сын Буры»:

Сляпы Францішак расказвае пра сваю сустрэчу з дзіўным пілігрымам, які называў сябе Сынам Буры.

У час буры гэты чалавек не хаваўся ад дажджу і ветру. Здавалася, што грывоты і маланкі не палохалі яго, а забаўлялі. У гаворцы ён прызнаўся, што любіць слухаць шум ветру, любіць глядзець на хвалі чорных хмар і на пажары перуноў. Імя сваё патлумачыў наступным чынам: «Няма тут нічога дзіўнага. У багатым палацы, абкружаны мноствам лёкаяў і лісліўцаў, жыве Сын Шчасця. Ён ясны і халодны, як кавалак золата, з пагардай пазірае на сваіх падданных, якія мусяць, як пчолы, дзеля яго выгоды і ўцехі збіраць па лугах мёд. У хаце, пад саламянай страхою, жыве Сын Цярпення. Гэты ўсім сэрцам прывязаўся да таго кутка зямлі, які корміць яго і апранае. Я — Сын бацькоў, гнаных Бураю і Неспакоем. Мой бацька не разарваў жалезных кайданоў, якія колькі год упіваліся ў яго рукі і ногі. Несканчоныя слёзы і нараканні маці маёй, калі быў яшчэ ў яе ўлонні, паўплывалі на ўсю маю натуру...»

Плачка спаткала Сына Буры каля беднай хаціны яго бацькоў. Была яна ў сукенцы

вясёлкавых барваў і з кветкамі на галаве. Яна паказала юнаку далёкі свет, над якім пад аблокамі кружаць арлы. Вырашыў ён пабачыць, што дзеецца на свеце, высока і далёка ляцець. З таго часу і блукае па зямлі.

Мастацкія асаблівасці

«Сярод беларускага народа захоўваюцца яшчэ і цяпер некаторыя паданні даўніх часоў, якія пераходзячы ад чалавека да чалавека, зрабіліся такія ж цьмяныя, як і міфалогія старажытных народаў... У іх (жыхароў паўночнай Беларусі — Т. Г.) фантазіях увесь час блукаюць нядобрыя духі, якія, аднак, служаць злым панам, чараўнікам і ўсім непрыяцелям простага людзі.

Я нарадзіўся там і вырас, іх скаргі і журботныя апавяданні, як гоман дзікіх лясоў навявалі на мяне заўсёды змрочныя думкі і з дзяцінства былі маёй адзінай марай.

Некаторыя з гэтых родных успамінаў я прыгадаў у баладах... Балады былі пачаткам таго, пра што я меў намер сказаць падрабязней.

Я не пераймаю формаў, якія любілі пісьменнікі англійскія, нямецкія або французскія; лічу, што чужаземнае не будзе пасаваць негаваркому жыхару Беларусі Уззяў я форму з самой прыроды».

Ян Баршчэўскі. Колькі слоў ад аўтара. Пецябург, 1844

«Тое, што піша пан Баршчэўскі прозай, не датычыць непасрэдна ні гісторыі, ні літаратуры, ні мовы Беларусі, але мае сувязь з рэччу больш важнай, а менавіта з духам і паэзіяй народа, адкуль выйшлі і гісторыя, і літаратура, і мова. Ухапіўся ён за самую жыццёвую аснову і вырашыў паказаць у мастацтве вялікі народны вобраз. Ён мае перад сабою народ, часта з усёй прывабнасцю ягоных яшчэ паганскіх фантазій, якія апраменьвае сваім, так бы мовіць, беларускім гафманізмам (ад Гофман — прозвішча нямецкага пісьменніка-рамантыка. — Г. Г.)... У гэтых апавяданнях... толькі адно ядро належыць простаму народу, увесь малюнак — фантазія аўтара, сатканая на аснове

нацыянальных колераў... Пан Баршчэўскі не збіральнік паданняў, але іх выразнік у мастацтве».

Рамуальд Падбярэскі. Беларусь і Ян Баршчэўскі. Пецярбург, 1844

«Шляхціц Завальня...» складаецца з асобных апавяданняў. Разам з тым гэта кампазіцыйна цэласны твор, бо ўсе расказаныя рознымі людзьмі гісторыі яднаюць паміж сабой вобразы шляхціца Завальні, які ўжо нямала пажыў на свеце, і яго маладога пляменніка. Пры ўсёй непадобнасці сюжэтаў апавяданняў — яны тэматычна блізкія, заснаваныя на народных паданнях, легендах, павер'ях, прымхах.

Формы ўзаемадзеяння Я. Баршчэўскага з вуснай народнай творчасцю вельмі разнастайныя. Аўтар звяртаецца да фальклорных сюжэтаў і матываў, вобразаў і ўяўленняў, сродкаў тыпізацыі і ўмоўнасці. Аднак «Шляхціц Завальня...» наколькі фальклорны твор, настолькі і арыгінальны, індывідуальна-аўтарскі.

Аўтар заклікае свайго чытача быць добрым і спагадлівым, жыць па справядлівасці і сумленню, не чыніць нікому зла. Да гэтага праз цяжкія выпрабаванні і пакуты прыходзіць герой апавядання «Ваўкалак». Пра гэта не аднойчы гаворыць у сваіх каментарыях да пачутых гісторый шляхціц Завальня.

Я. Баршчэўскі дзеліць людзей не на багатых і бедных, а на добрых і злых. Злым можа быць як пан, так і лёкай яго ці селянін (героі апавяданняў «Ваўкалак», «Пра чарнакніжніка і пра цмока...»). Разам з тым у асобных апавяданнях гучыць тэма сацыяльнай няроўнасці («Белая сарока», «Сын Буры»).